Ion Budai-Deleanu şi Petru Maior

de C. RADU

Un teolog care renunţă la haina preoţească 1) fiind scârbit de atitudinea unor pretinşi propăvăduitori ai lui Christ; un profesor care renunţă la catedră 2) şi preferă să fugă din patria unde a văzut pentru întâiaş dată lumina zilei, decât să stea cu nişte colegi nedemni „ce prodesc binele de obşte al poporului", — iată cine a fost Ion Budai-Deleanu. Adânc jicnit în demnitatea lui de om şi de *român,* fuge din mijlocul acelor *ethnoctoni* de la Blaj, vrând să trăiască retras, departe de dânşii. Dar între două situaţii rele e mai de preferat să-ţi alegi pe aceea care crezi că e mai puţin rea: şi Ion Budai-Deleanu îşi alege pe aceea de a rămâne pentru totdeauna printre străini. Nevoia îl sileşte să primească pâinea din mâna acestora: când 4) i se oferă, la Lemberg, postul de secretar de tribunal 5) el nu-l refuză şi se statorniceşte în capitala Galiţiei unde va rămâne până la sfârşitul vieţii. E avansat apoi la rangul de judecător provincial 6) sau cum se mai intitulează el „chesaro-crăesc sfetnic la judeţul nemeşilor". Şi totuşi... ce mulţumiri mai poţi avea, chiar dacă ai o situaţie socială mai deosebită — când trăeşti departe de cei ce ţi-au dat viaţa, departe de locurile unde ai petrecut cei mai frumoşi ani ai copilăriei, — când te vezi silit să cunoşti, cum spune Dante:

si come sa di sale
lo pane altrui, e com'è duro calle
lo scender e il salir per l'altrui scale
Parad., XVII, 53.

Timpul pe care slujba i-l lăsa liber, judecătorul cel cuminte şi fără părtinire dela Lemberg, îl consacra fie lecturii operilor poetice străine în care-şi găsia o hrană sufletească în sensul vederilor şi gusturilor lui literare, — fie studiilor lui de predilecţia: filologia şi istoria, — fie corespondenţei cu Petru Maior, căruia îi destăinuia atât bucuriile cât şi năcazurile lui.

Corespondenţa cu un prieten aşa de bun ca Petru Maior, îi procura o mulţumire sufletească deosebită. Simţia parcă mai uşoară povara străinătăţii când ştia că mai există cineva care să fie însufleţit de aceleaşi sentimente ca şi dânsul:

„Scrisoarea prea sinţiei tale"— îi scria el — am primit-o cu multă bucurie şi înţelegînd dintr'însa că nu te va supără *corespondenţa cu mine în cercurile literare*, mi-a părut că m'am născut din nou şi, ca şi când aş fi în mijlocul patrioţilor mei; crede-mă sau ba, amice, că *din acel ceas nu mă mai îngreunează străinătatea,* căci avînd un amic asemenea însufleţit spre procopsirea neamului, mă socotesc mai fericit..." (6).

Din nefericire nu prea ştim în ce constă această corespondenţă în „lucrurile literare". Probabil că printre manuscrisele inedite ale lui Petru Maior trebuie să fie şi unele din scrisorile lui Budai-Deleanu. Totuşi, din cele vreo două scrisori ce se află printre manuscrisele lui Budai, dela *Academia Română,* ne vom putea da, întrucâtva, seama de discuţiile referitoare la unele probleme gramaticale şi filologice.

In scrisoarea păstrată în ms. miscelaneu No. 2427, Budai îi scria lui Maior:

Prea cinstite Părinte!

„Scrisoarea Prea Sinţiei-Tale din 13 maiu anul curent cu dragoste am primit-o, *bucurându-mă că am aflat în urmă un soţ a năcazurilor, cu asemenea tărie* de suflet!... Ştiu eu foarte bine, că toate acele urgii purced din culcuşul nevrednicilor de numele romînesc ce s'au încuibat la Blaj. Mai mult de treizeci de ani domnesc aceşti *ethnoctoni* şi ca să-şi veciniceească stăpânia, prodesc binele de obşte al poporului; făcându-se organ vrăjmaşilor spre avilirea lui. Cunoscutu-i-am eu atunci foarte bine, când i-am părăsit, şi fugind, mai bine am ales nemernicia decît sîmbra cu dînşii. Insă veniva vremea şi doară nu e departe, cînd vor eşi la lumină toate răsfăţatele ruşinări ale Hierusalimului acestui nou". (7).

El, un iubitor al trecutului ţării sale, decăzută pe mânile unor nemernici; un „odiator" al tiranilor, mâhnit de imaginea urâtă ce-i oferea prezentul; el care-şi adunase atâta amărăciune în suflet, — izbucneşte, la un moment dat, şi caută să săgeteze cu ironia sa pe cei ce i-au picurat în suflet otrava durerii. De aceea, după modelele ce i le ofereau literaturile străine şi în special literatura italiană 8) el scrie *Ţiganiada,* un poem cu acţiune epică, un poem însă de ură şi iubire, vesel în aparenţă, dar trist în fond. Astfel, acei „ethnoctoni" cari „prodeau binele de obşte al poporului", cum spune el, „n'au scăpat de pana lui".

Scrisoarea din care am citat mai sus un fragment, se continuă cu următoarele rânduri:

„...Fiindcă din puţine ce v'am plăcut a arunca împotriva ortografiei mele, *am priceput că nu m'aţi înţeles*, sau că n'aţi vrut să mă înţelegeţi, voiu să vă tâlmăcesc odată pre scurt chipul scrisorei mele cu litere latineşti; că să slujească depreună şi în loc de apologie, vrînd adică ca însuşi ortografia să se apere dacă se va putea, căci eu după multă meditare şi osebite cercetări am aflat-o cea mai proprie pentru limba noastră, şi nu sînt în stare de a o apăra împotriva fiecui năvălitoriu în de osebi. (9).

Din aceste rânduri reiese următoarele:

1. Budai-Deleanu avea corespondenţă cu Petru Maior nu numai în lucrurile literare" cum aflarăm dintr'o altă scrisoare, ci şi pe temeiu filologic.

2. Petru Maior nu voi, la început, să primească ortografia pe care o propusese Budai şi pe care „după multă meditare şi osebite cercetări" o aflase „mai proprie pentru limba noastră". 10)

Petru Maior i-ar fi vorbit împotriva ortografiei — după interpretarea însăşi a lui Budai — fiindcă „nu l-a înţeles" sau „n'a vrut să-l înţeleagă". Aceasta îl determină pe Budai să transcrie la sfârşitul acestei scrisori *Teoria ortografiei româneşti cu litere latineşti.*

Referitor la teoriile filologice ale lui Budai-Deleanu, trebuie să relev o chestiune care a cam fost trecută cu vederea în unele din istoriile noastre literare precum şi în *Istoria filologiei române* a lui Lazăr Şăineanu 11). Se spune că dintre învăţaţii noştri din Şcoala Latinistă numai Petru Maior punea la originea limbii române *limba latină vulgară.* Ori, această teorie o susţine şi Budai-Deleanu în *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* pe care a scris-o cam între 1807—1810, deci mai înainte de apariţia *Istoriei pentru începutul Românilor în Dachia* (Buda, 1812) şi a *Dialogului între nepot şi unchiu* (tipărit la Buda în 1819, dar cunoscut mai mult din *Dicţionarul de Buda* din 1825) unde Maior îşi expusese teoriile lui cu privire la originea limbei române.

Budai-Deleanu spune în *Kurzgefasste Bemerkungen:*

„Limba lor (a Moldovenilor) este *vechea limbă romană populară*, amestecată cu felurite cuvinte slave, greceşti şi albaneze; dar cuvintele luate din celelalte limbi abia fac o treime..." (12).

iar în *Fundamenta Grammatices linguae Romaenicae...* (Leopoli anno 1812):

„Mihi jam pridem persuasit... idioma quo hodie Romaeni utuntur a *lingua vulgi Romani promanasse...*" (13).

Aceeaşi teorie o susţine Budai-Deleanu şi în prefaţa *Lexiconului Românesc nemţesc şi nemţesc românesc,* (Liov. 1818, 14).

Acest paralelism între ideile unuia şi altuia ni l-ar putea explica corespondenţa lor, prin care-şi schimbau vederile lor în materie de literatură, de filologie etc. Suntem chiar ispitiţi să dăm prioritate lui Budai-Deleanu în unele din aceste chestiuni, bunăoară în privinţa neologismelor. Budai-Deleanu, dându-şi seama de „neajungerea limbei româneşti", caută să introducă neologisme fie din limba franceză, fie din cea italiană în prima redacţiune a *Ţiganiadei* sale, care era gata — după cât se spune — pe la 1800, precum şi în a doua redacţiune din 1800—1812. 15) La Maior găsim expusă teoria neologismelor în *Istoria Bisericii Românilor,* apărută la Buda, în 1813:

„Unde întru ştiinţele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum Grecilor le este slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească şi Sârbilor şi Ruşilor de la limba slovenească cea din cărţi, aşa şi noi toată cădinţa avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă ba şi cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frâncească şi cu cea spaniolească". (16).

Faţă de ceilalţi învăţaţi ai Şcoalei latiniste, Budai-Deleanu avea idei mai înaintate în domeniul filologiei. Distinsul nostru filolog, d. Ovid Densuşianu, 17) recunoaşte că „investigaţiunile lui (Budai) cu privire la alcătuirea limbei române au mers mai departe decât ale celorlalţi filologi ai şcoalei latiniste, aşa că îl vedem căutând cel dintâi să deosebească diferitele elemente care au pătruns în limba noastră şi acestea nu erau, cum îşi dădea bine seama, numai slave, ci de altă provenienţă: albaneză, greacă, ungurească...

Idei mai îndrăzneţe a avut Budai în ceeace priveşte *italienismul,* fiind, în acest sens, un premergător al lui Ion Eliade-Rădulescu 18). El traduce un fragment dintr'o piesă de-a lui Metastasio *(Temistocle),*

„...ca o probă cu care se arată că limba noastră prin cultură să poate cu vremea alătura celii italieneşti". (19).

iar în *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* afirmă că

„limba moldovenească şi în genere romîna, are toate calităţile pentru a deveni cu timpul o limbă egală în cultură şi cu cea italiană". (20).

Petru Maior era numai un teolog, istoric şi filolog, pe când Budai mai era şi un poet care căuta să-şi potolească setea lui de cultură la isvoarele literaturilor clasice (latină şi greacă) şi moderne *(italiană, franceză şi spaniolă).* Avea vederi mai largi în ceeace priveşte *limba literară* despre care vorbeşte în *Dascălul Românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti:* Limba poesiei nu e decât:

„limba norodului de obşte, numai că este mai curată şi curăţită de toate smintelile ce se află la limba de obşte a gloatei, cu un cuvînt este limba lămurită şi adusă la regule gramaticeşti, apoi şi *înmulţită cu cuvinte obicinuite la învăţături* care nu se află la vorba de obşte... Atunci de bună seamă nu putem vorbi cum vorbeşte OPREA cu BUCUR în pădure... (ci trebue) ca voroava noastră să fie aşa dreasă şi rînduită ca din period în period şi din cuvînt în cuvînt să aibă nu numai legătură firească ci şi măsura după care se-au aşezat graiul omenesc". (21).

C. RADU

1). Cf. P. MAIOR, *Istoria pentru începutul Romînilor în Dachia* p. 204:.... Alţi iscusiţi barbaţi săvîrşind învăţăturile cele teologiceşti nici nu voiră a primi preoţeasca hirotonie: dintre aceştia e *Ioan Budai* consiliarul de la Liov".
2) Cf. Dr DIACONOVITCH, *Enciclopedia Română.* Sibiiu, Krafft, 1898, t. I, p. 620.
3). După d. Gh. Bogdan-Duică *(Despre Ţiganiada lui B. D.,* în *Conv. Lit., XXXV (1901)* p. 440). Budai a plecat la Lemberg în 1787, sau cel mult pe la începutul lui 1788". Cf. GH. BOGDAN-DUICA, *Notiţă biografică* despre Budai în *Gazeta Bucovinei* (Cernăuţi) IV (1894) No. 8, p. 2.
4). In menţiunea despre Budai din *Geschichte...* I, 136, Engel îl numeşte *Landgerichtssecrĕtär.*
5). In prefaţa *lexiconului rom. nemţesc (Bibl. Acad. Rom.* ms. 3728)) se iscăleşte: *K. K. Landrat.*
6). Am transcris acest pasaj cu ortografia actuală. Scrisoarea a fost reprodusă şi de A. Papiu-Ilarian în *Relaţiunea* despre Mss lui B-D. în *Annalile Soc. Academice Romane* sesiunea an. 1870 (t. III, p. 114).
7). Idem, ibidem.
8). Despre contribuţia literaturii italiene în geneza *Ţiganiadei* şi despre isvoarele italiene ale acesteia, ne-am ocupat amănunţit într'un studiu care va fi publicat în curând în *Adevărul literar.*
9). Ms. 2427, ff. 44-45; Cf. A. PAPIU-ILARIAN, *loc. cit.*
10). Pe tema ortografiei Petru Maior a avut discuţii aprinse nu numai cu Budai, ci şi cu Ioan Corneli. Scris. lui Corneli către Maior se găsesc la Bibl. din Oradea-Mare Ms. 19: Cf. Dr. IACOB RADU, *Manuscriptele din Bibl. Episcopală unite din Oradea-Mare.* Buc., Cult. Naţion. 1923 (Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. s. III t. I).
11). Ed. II, Buc., Socec, 1895.
12). *Scurte observări asupra Bucovinei* trad. de GH. BOGDAN-DUICA, în *Gazeta Bucovinei* (Cernăuţi), IV (1894) No. 13, p. 1.
13). Cf. *Archivu pentru filologie şi istoria* al lui Cipariu, No. XXXVI din 5. VII. 1870. p. 708.
14). *Bibl. Acad. Rom.*, Ms 3728.
15). Vezi în ediţia lui Cardaş (Buc., Ed. Casei Şcoalelor) introducerea şi glosarul.
16). *Loc. cit.*, p. 183.
17). *Literatura Română Modernă* Buc., Alcalay, 1920 t. I, pag. 121.
18). E foarte probabil ca Eliade-Rădulescu să nu fi cunoscut operele lui Budai-Deleanu rămase şi azi în ms. Idea italienismului, Eliade a luat-o însă de la scriitorii italieni dintre cari cu unii (Mezzofanti) avea chiar corespondenţă. Vezi C. RADU, *Ceva despre italienismul lui Eliade-Rădulescu* în *Adevă. Lit.* No. 216.
19). Ms. 2427, f. 36
20). Vezi nota 12.
21). *Dascălul Românesc*, tot în Ms. 2427, ff. 3, 4 şi 5.

Grevist...

De ce nu mai lucrează tata —
Uzina-a fluerat prelung şi tare
Şi 'n calendar nu-i nici o sărbătoare.
Se întrebau băiatul lui şi fata!

Incă din zori de zi i-au tot strigat
Tovarăşii să meargă la uzină
Dar el le-a spus că n'are să mai vină
Şi 'n ochii mamei lacrămile-au dat.

Când ne 'nchinam aseara de culcare
El a izbit cu pumnul lui masiv
In pieptul mamei căci i-a zis: beţiv!
Şi a 'njurat-o fără de cruţare.

Pe masă fumega o lumânare
Şi în genunchi noi ne-am rugat pios
Să nu mai fie tata mânios
Pe mama noastră-atât de iubitoare

Dar Dumnezeu atuncea asculta
Din cerul lui de aur pe-alţi copii
Făgăduind atâtea jucării
Cu care toată viaţa s'or juca.

Murdar de fum pe haine şi pe faţă
Azi tata şade tot cu pumnii strânşi
Şi ochii mamei noastre sunt tot plânşi
Căci a bătut-o iar de dimineaţă.

In casă para focului s'a stins
Şi frigul a pătruns la noi în pat
Şi trişti privim prin geamul îngheţat
Cum pe la toate casele a nins.

Şi foamea bicіue în noi răbdarea —
Dintr'o icoană, Christ însângerat
Pe cei ce-l răstigniră i-a iertat
Dar credincioşii n'au găsit scăparea.

De ce nu mai lucrează astăzi tata?
Uzina-a fluerat prelung şi tare,
In calendar nu-i nici o sărbătoare
Şi plâng, tăcuţi, băiatul lui şi fata.

SAVIN CONSTANT

Unitate

Sânt ore când în mine piere
Ecoul crâncenelor lupte;
Se'nchid ca florile, bolnave
Răni, lacom de himere supte

Şi oboseala curge'n vine
Purtând fiorii mângâierii,
Iar peste cuget se întinde
Năframa neagră a tăcerii.

Mi-s năzuinţele-adormite
In legănarea nepăsării,
Se adâncesc în suflet, lente,
Si rădăcinele uitării...

..Dar simt că din abisuri noui
Elanul vieţii urcă'n mine, —
In altă formă, vechi dorinţe
Renasc flămânde şi feline.

Tresar atunci în umbra mea:
Sânt urmărit de un blestem;
De mine însumi sânt legat
Pe vecil.. Nu vreau! nu pot! — mă tem..

Şi stăpânit de o grea poruncă,
Nu las uitarea să se 'nfigă —
O smulg: — răni vechi se redeschid
Şi sufletul vrea iar să 'nvingă!

EUGEN RELGIS

UMORUL MEU

Cum ar scrie Ion Minulescu:

Romanţă pentru altădată

Tu eşti
O melodie-uitată
Pe placa unui gramophon
Tu eşti
Ce n'ai fost nici-odata,
Şi totuşi ţi se zice: Om.

Tu eşti
O albă *'mperechiere*
De sunete din trei trompete,
Un leit-motiv *din* Miserere,
Trei raze ultra-violete..

Dar cine eşti şi ce-ai fi vrut
Vre-odată să fii,
Noi nu vom şti.

In spleenul *zilei ce-a trecut,*
Eşti încrustat ca o fosilă
Albastră
Mauve
Şi pestriţă,
Şi 'n juru-ţi cântă 'n foi de viţă
Violete glasuri de sibylă.

ŞAŞA PANĂ

Cum ar scrie Camil Baltazar

LITANIE DE TOAMNĂ

In seara asta când picură gălbejiţi rumegei
pe aleele de drumeţi întârziaţi prăfuite,
eu te aştept în odăiţă la mine
prietenă, tovarăşă de boală a caselor cu albe polghetuite..

Vei veni cu gândurile blajine
şi purtând acelaş auriu de şuviţe pe frunte.
Mânele tale: lumânări sfioase
vor voi în zadar întunericul nopţii să 'nfrunte

De ce ar mai pâlpâi dânsele în odaie?
Ca nişte căprioare însângerate
care aleargă prin pădure
vor scânci aşezându-se pe mine cu frăţinătate

Să vii cu sufletul ca şi mai înainte
îmbrăcat în fire de borangic şi mătase
ca inima mea adânc-săgetată de toamnă
în fâlfâirea lui să se lase...

Ochii tăi: naive şi gureşe păsări
vor cânta melodii şi vor plânge
iar sufletele noastre de amintiri durute
vor fi sfâşiate şi pline de sânge...

Te voi lua de mână atunci
şi ieşind amândoi tăcuţi din odaie
vom rătăci pe străzi mohorâte
pe unde stângaci clipocesc dughenele cu straie..

Toate vor părea neschimbate,
dar ca 'n sideful ochilor de copil nu vor fi încă'odată
şi târgul va zăcea într'un pârâu de noroi şi de ceaţă
prin noaptea de frig înjunghiată...

Aşa vom paşi mereu prin băltoace
şi privind trupurile noastre obosite
ne vom lua rămas bun şi ne vom despărţi
pe uliţile murdare şi încâlcite...

VIRGIL HUZUM

Adeverul Literar şi Artistic

Preţul abonamentelor:

In ţară:
Lei 250·— pe timp de un an
„ 125·— „ „ „ 6 luni
„ 65·— „ „ „ 3 „

In străinătate:
Lei 500·— pe timp de un an
„ 250·— „ „ „ 6 luni
„ 130·— „ „ „ 3 „

A apărut — In româneşte — EDIŢIA II-a

Chira Chiralina

de PANAIT ISTRATI Preţul Lei 50

A APARUT

Alte cercetări critice şi filosofice

de H. SANIELEVICI

Editura „Cartea Românească"

Un volum de 400 pagini. — Preţul 65 Lei

Din Viaţa Universitară

AMINTIRI

de G. T. POPA Preţul Lei 15